

El batlle de les ovelles de l'illa de Menorca, una institució comunal oblidada (s. XVI-XIX)¹

Joan Pons Alzina

Universitat de Barcelona

El fet que el paisatge rural de Menorca estigui dominat per l'aclaparadora xarxa de parets seques ha esperonat a pensar la història agrària de l'illa posant l'accent en l'existència d'un antic individualisme camperol. Les recerques s'han fonamentat en gran mesura sobre els estudis i els mites que els mateixos protagonistes de la cultura del tancament i de la propietat plena, celebrant la culminació i la maduresa del sistema de la societat rural menorquina, van realitzar a la segona meitat del segle XIX.

Entre 1857, data de la publicació del llibre de Juli Soler *Esposició de lo estad actual de l'agricultura en la isla de Menorca* i darreries de la dècada de 1960 trobem ben fermat i també descrit el sistema d'agricultura menorquí. Les unitats d'explotació, anomenades igual que a Mallorca per tradició escrita *possessions* i popularment com a *llocs*, en un hàbitat dispers i parcel·lari concentrat es separaven entre elles per parets mitgeres i alhora al seu interior eren dividides en diferents superfícies closes, anomenades tanques, amb la intenció de cultivar-les en tres sementers o fulles de forma rotativa. D'aquesta manera, un d'aquests sementers es dedicava al blat, un segon a pastura i un tercer a guaret treballat. La lògica d'aquest sistema era la maximització de la pastura pel bestiar. Quan paulatinament es va deixar de sembrar blat per dedicar-ho tot, mitjançant adobs, mecanització i pinsos, a la pastura per a la vaca frisona d'orientació lletera la retícula de parets va perdre la seva lògica. Un altre component fonamental dels caràcters distintius del camp de l'illa durant aquest període ha estat –i encara és en gran part– que la major part de les terres s'han explotat en règim de parceria, a l'illa anomenada *amitgeria*, relació social de producció que emfasitzaria relacions verticals o de patronatge i seria l'exponent de l'individualisme agrari.

1. Aquest treball s'ha beneficiat dels valuosos suggeriments d'Eva Serra i Puig, a la qual dec també un pregon i afectuós encoratjament.

Ara bé, malgrat la racionalitat del sistema i el mèrit que suposa el valorar aquest paisatge i la seva cultura camperola enfront de les amenaces del turisme, s'ha oblidat que també és fruit d'una història i que tenia les seves contradiccions i els seus perdedors, i les parets seques no eren tan naturals com podien fer semblar.

En aquest paper em proposo estudiar la institució menorquina del batlle de les ovelles –també anomenada de les encorralades o de les orelles– amb la intenció d'apuntar el seu ordenament jurídic i el seu paper en l'aprofitament ramader a partir de papers espigolats en documentació institucional. La intenció és mostrar la complexitat del procés de formació del sistema consagrat al XIX. Sóc conscient que futures recerques podran arrodonir-ho car el dret públic del període és difícil de retratar perquè va ser viu fins a la seva desaparició i la manca de sistematització dels arxius menorquins depara moltes sorpreses.

La recerca dels "orígens" del sistema menorquí ha propiciat paradoxalment refermar una cadena de supòsits equívocs: la mateixa presència de les tanques ha dut a afirmar la inexistència històrica de terres comunals, ha afavorit la idea d'un poc pes dels constrenyiments naturals, la presumpció de la inhibició de les institucions locals en els aprofitaments agropecuaris i, per reblar el clau, el supòsit d'una molt vella lliure competència o mercat, amb una demanda més o menys fixa pels productes del camp. Així s'ha pretès fonamentar equivocadament que l'explotació en parceria era d'inicis del segle XIV (SERRA, 1967) i el fet d'haver trobat construcció de parets vers 1350 (PERELLÓ, 1986: 54) ha comportat que es perfilés d'aquella època al segle XIX un procés històric lineal, sense albirar que podia tenir molts continguts i amagar una rica experiència. No s'ha imaginat que pogués existir una petita població de menestrals-petits pagesos² concentrats en les poblacions aprofitant terres i emprius comunals dispersos.

Efectivament, les arrels d'aquests "caràcters originals" de l'illa són del segle XIV, quan, després de la conquesta catalana de 1287, la nova societat, segurament tot observant la climatologia, el solar, la vegetació i les dimensions de Menorca, degué potenciar el que des de feia segles ja havia estat base de l'illa: el bestiar. La nova població, assajant i experimentant, va veure que s'incrementaven els rendiments tancant les superfícies que s'havien de treballar mitjançant la construcció de parets seques i de bardisses per poder establir d'aquesta manera una rotació de sembradura de cereals combinada amb dos anys de guaret a

2. Si una de les tasques de la disciplina històrica és saber com es vivia a una determinada època, és clau el valorar l'accessibilitat a la terra i als seus recursos per la vida dels més desvalguts. Per aquest motiu, cal llegir amb sensibilitat històrica la terminologia social de l'època, estudiada massa sovint d'una forma presentista. A Menorca pot estar clar que un cavaller o noble era tal perquè vivia exclusivament de rendes –o de la mercaderia– i un pagès ho era perquè portava una explotació; però podia ser més boirosa la condició d'un home de vila, el qual molt sovint a més de la seva activitat que el definia com a menestral, en les temporades de sega podia treballar com a jornaler, tenir alhora un parell de cabres dins una garriga comuna i sembrar un hort.

benefici del pasturatge. És a dir, s'incrementaven les potencialitats orgàniques del sol tancant les terres i jugant amb els guarets.

Per descomptat els condicionaments mediambientals de l'illa han jugat un paper clau en el desenvolupament de l'agrosistema i de l'explotació ramadera al costat dels factors de reforçament institucionals. La conjunció de clima, sòls, hidraulisme i vegetació illencs explicaria el fet que Menorca fou terra de bestiar des d'èpoques prehistòriques. L'exposició de Menorca al vent del nord -la Tramuntana- l'ha diferenciada de les altres dues illes germanes ja que en ser fred, sec i violent ha dificultat el desenvolupament de la silvicultura. Ara bé, l'illa ha estat la que ha gaudit de més verd de totes les del conjunt de les Balears perquè disposa de temperatures suaus (10,5°C el gener, 24,5°C al juliol), té una humitat relativa que no baixa mai a valors extrems (mínim, juliol 13 h., 51%; màxim, desembre i gener, 7 h., 80%) que contraresta un règim de pluges irregular en la primavera i escassa a l'estiu. Els botànics que l'han estudiada, han remarcat la proliferació de farratges i de prats naturals compostos per plantes de les famílies de les gramínies, de les lleguminoses i d'algunes compostes que s'han reproduït equilibradament amb el bestiar que se'n beneficia (BOLÓS, MOLINIER, MONT-SERRAT, 1970:15, 121 i ss; CARDONA, 1988: 102, 113-114, 119, 124-127). La presència de races ovines i bovines autòctones, adaptades per generacions i generacions al clima menorquí i avesades als seus recursos vegetals, explicaria la insistència de les comunitats camperoles a reproduir el mateix sistema agropecuari al llarg de la història.

Ara bé, no s'ha estudiat com podia funcionar aquella societat tot just quan es començaven a veure els avantatges de les closes, com si les parets haguessin caigut del cel. Les tanques no són fruit d'una generació sinó de l'esforç d'autèntiques nissagues de pagesos. Així ens hauríem de preguntar: com funcionava l'aprofitament dels recursos naturals mentre no es completava la retícula de parets del XIX?

Les parets, tot netejant la terra del copiós roquissar de l'illa, permetien sembrar, guardar el bestiar sense l'ajut de pastor i seleccionar-lo, però no podien resoldre dos inconvenients. El primer que la rompuda i tancament era un procés lent, començat en les terres més bones, i deixava al marge les terres marginals i comunes. En segon lloc que, malgrat la relativa verdor de l'illa, en els rigors de l'estiu el menjar per a les bèsties era escàs. Tot indica que la pràctica social va saber aprofitar les condicions de l'illa. Es marcava el bestiar de cada menorquí amb un senyal individualitzat i es permetria la lliure pastura a les terres no closes durant els períodes d'hivern i el lliure pasturatge a les terres obertes després de la sega. La curta dimensió de l'illa ho permetria. El bestiar de menys qualitat, que anomenaven de "mal profit", com les cabres, campava lliure tot l'any i el més qualificat, que estava estabulat a l'hivern, hi campava lliurement també a l'estiu. Periòdicament es realitzaven encorralades i les marques permetien discernir els seus propietaris.

Governadors i membres de la intendència dels exèrcits que varen ocupar l'illa a partir del segle XVI no eren capaços d'observar la racionalitat del sistema. Creien que estaven al davant d'un campí qui pugui d'uns ramats sense pastor d'una economia malbaratadora. Amb escarafalls denunciaven que es perdia molt de blat perquè se'l menjava el bestiar; que molts animals, pasturant d'aquesta manera, morien en els estius i hiverns més durs; que sobretot les cabres eren difícils d'atrapar i que el discerniment de la propietat de les bestioles nascudes en llibertat era difícil quan ja no anaven acompanyades de les seves mares. Els mateixos camperols menorquins no eren insensibles a aquests inconvenients, però no ho dramatitzaven perquè aquesta tipologia ramadera minimitzava esforços i costos³. És en aquesta pràctica comunitària de pastura en llibertat, d'encorralar els animals diverses vegades l'any, de discernir-los i de conciliar conflictes entre parts on s'emmarca el batlle de les ovelles.

Marc Bloch en una ressenya del llibre de Maurice Le Lannou *Pâtres et paysans de la Sardaigne* va considerar errònia la contraposició entre servituds comunitàries del nord i centre d'Europa amb la pretesa independència de les terres del sud. A l'interior de Sardenya fins entrat el XIX es va mantenir un sistema de servituds col·lectives sobre les parts cultivades anomenades *vidazzoni*. Un sistema així costava creure, opinava l'historiador, que no fos expressió d'una estructura determinada de relacions humanes (BLOCH, 2002: 369).

En aquest mateix sentit, retratar la societat agrària menorquina d'"individualista" sense abans considerar tot al complet l'entramat institucional és projectar cap el passat instruments analítics més propers als nostres dies. Com senyalaré a l'hora de descriure les funcions del batlle de les ovelles, la institució podria ser interpretada en clau de reforçament de l'individualisme pagès pel paper sancionador que tenia. Però aquesta seria una manera molt pobre de veure-la ja que oblidaria la pastura en llibertat que s'inseria en l'entramat de les institucions municipals de l'illa i pivotava sobre un consens social.

La ramaderia va ser d'una gran importància i de llarga durada per l'economia insular. Subministrava carn, llana i formatge, productes que eren exportats a Mallorca, al migdia del regne de França i a les penínsules d'Ibèria i Itàlia, compensant el dèficit crònic de blat. A partir del XVIII tenim algunes dades quantitatives de la cabana i del que representava. Els il·lustrats que varen estudiar la societat i l'economia menorquina coincideixen a apuntar que el formatge i la llana eren, del conjunt dels pocs gèneres que s'exportaven de l'illa, els més cabdals. Les dades numèriques potser tal vegada només són indicatives, però cal dir que en una època preestadística eren redactades per les universitats a requeriment de les autoritats militars. L'enginyer britànic John Armstrong, que serví a sa

3. En un futur tinc intenció d'estudiar les controvèrsies hagudes entre els costums pagesos menorquins i els intents d'imposició militar entre 1606 i el segon domini britànic. Els imperatius de posar pastor van ser rebutjats més d'una vegada per la Universitat General.

majestat britànica a l'illa entre 1740 i 1742, calculava que Menorca tenia entre 6 i 7.000 caps de bestiar major, 60.000 ovelles, 20.000 cabres i 4.000 porcs (ARMS-TRONG, 1978:153). Lindemann, capellà de la guarnició del castell de Sant Felip en els darrers anys del segon domini britànic, va donar números molt més alts 2.137 ases, 5.210 bous, 3.564 vaques, 2.820 vedelles, 40.499 ovelles, 18.105 mardans, 5.355 cabres i 9.299 porcs (LINDEMANN, 2002:131). El primer va calcular en 800 i 900 lliures esterlines a l'any el valor del formatge i de la llana respectivament venut a fora (ARMSTRONG, 1978:125). El capellà va apuntar que s'exportaven 1.500 quintars de llana a Barcelona i 1.800 de formatge fora l'illa (LINDEMANN, 2002:109-110). Joan Ramis i Ramis el 1787, mentre coincidia aproximadament amb les xifres del darrer quant a llana, rebaixava les de formatge. Menorca produïa 1.600 quintars de llana -dels quals 1.400 es venien a Barcelona i Gènova- i 2.000 quintars de formatge, dels quals en consumia l'illa la meitat (RAMIS, 1989:172). El jurista Francesc Seguí, que va informar als nous ocupants borbònics del dret públic menorquí, va calcular en 2.500 quintars la llana produïda per l'ovella menorquina i en 6.000 quintars el formatge, números que només són comprensibles si els relacionem amb la seva proposta de fer desaparèixer el privilegi d'exempció del delme sobre formatges, llanes i mantega en benefici de la fiscalitat reial (PIÑA, 1986:195).

Quan el governador el 1798 va prohibir l'exportació de formatge, els jurats de Ciutadella van sortir al pas denunciant el fet i apuntant la importància que tenia. Del port ciutadellenc en sortien uns 2.000 quintars⁴. El mes de gener es venia fresc a Catalunya i més tard, ja més sec, a la costa italiana.

Comento aquests xifres per fer entenedor que fos lògic que les institucions administratives locals tinguessin cura d'aquesta part tan important de l'economia. Per això amb la figura del batlle de les ovelles i la concessió de senyals pel bestiar preveïen, assistien i conciliaven conflictes entre els participants en l'aprofitament ramader.

La Universitat de Ciutadella com a institució permanent de la General de Menorca era l'organisme que concedia els senyals per tot el bestiar dels illencs. Fos quin fos el terme municipal, només la institució amb seu a Ciutadella podia donar-los. El procediment era el següent. Rebuda la sol·licitud – generalment de manera verbal, com posen de testimoni algunes actes de deliberacions-, el batlle de les encorralades del terme on era resident el sol·licitant proposava el senyal tenint en compte que fos únic en aquell terme i als entorns veïns. La proposta era recollida pel secretari de la universitat el qual alhora ho presentava als jurats perquè concedissin la llicència. Una vegada atorgada, es remetia un certificat del senyal al sol·licitant i el secretari prenia acta de la deliberació al llibre de consells o al llibre de memòries. Probablement per l'augment de treball a la qual es va

4. Arxiu Municipal de Ciutadella (AMC), Fons Universitat General de Menorca i particular de Ciutadella, Registre de cartes missives 1790-1800, f. 584.

veure sotmesa la institució, i també per major garantia i seguretat de totes aquestes concessions, a partir de la dècada de 1660 es van passar a apuntar en un llibre registre independent⁵.

De la documentació conservada s'infereix que al final la responsabilitat del bon procediment en aquest registre quedava en mans del secretari de la universitat. És interessant l'advertiment del jurat clavari de Ciutadella als successors en el càrrec i que va anotar en el Llibre de memòries de la institució el 1745: "finalment se fa nota que en nostre temps se ha tingut diversas difficultats sobre donar senyals de bestiar per nostres secretaris de què n'hi ha haguts molts duplicats y sens sciència del balle de las orellas. Per cuya causa ordenarem a dits secretaris que ningú de ells se atrevís a donar señal algun a persona alguna sens nostra presència y del dit balle de las orellas per evitar las conseqüèncias que de fer-se al contrari se poden experimentar. Per lo que encarregam a nostres successors vagen ab gran cauthela sobre el donar el permís a los secretaris de que facien dits senyals sens los requisits de sobre mencionats perquè de altre manera se experimentarà un gran dañy contra los individuos"⁶. No he pogut trobar però que aquesta actitud irresponsable conduís a plets entre particulars.

També el fet que el títol de "batlle" fos comú amb el batlle cònsol i el batlle general va donar un bon ensurt al de les ovelles d'Alaior el 1788, que va denunciar la confusió al governador: "alguns pagesos -deia- se són aplicats al balle general de la present isla per trèurer los senyals para señar lo seu bestiar sens participar-lo al representant"⁷. És molt possible però que realment tot fos un malentès perquè l'expedient no prosperà ni existeix constància de l'afer en el registre de la Universitat General.

La concessió del senyal era genèrica en el sentit que servia pel bestiar boví, el de llana, pel cabrum i el porquí, però pel que fa al bestiar de cabestre l'opinió acceptada era que no li calia senyal perquè se'l reconeixia "per sa fisomia", almenys així es deia a darreries del XIX (BALLESTER, 1986:144).

El senyal marcava l'orella dreta i/o esquerra de la bèstia, per davant i/o per darrera i consistia en un seguit de talls i/o petites mutilacions fetes amb estisores. S'individualitzava segons l'orella, la situació i el tipus de tall. Es reconeixien 13 tipus de talls simples que tenien els següents noms: fesa, tall, guinxa o esquinça, guinxa o esquinça a l'inrevés, escapsada, biscunsa, espanada, oreneta, mitja

5. L'AMC conserva un lligall amb els següents registres: un plec sense enquadrar, possiblement mutilat en les primeres planes i que necessitaria de restauració, que comença l'agost de 1664 i acaba el 1744; un llibre enquadrat en pergamí i en bon estat de conservació *Senyals de bestiar de Menorca 1740 a 1829*, un plec que té per títol *Llibre de senyals de bestiar* sense data però del XIX amb els senyals de cada lloc i de petits propietaris del terme de Ciutadella; un altre plec en el qual van anotats amb data de mes i dia, però no any, el nom del propietari, el tipus de bestiar que té, el terme municipal (Ciutadella o Ferreries), el nom de l'explotació i la marca de les orelles dreta i esquerra, i finalment un dibuix en el qual es representen 12 tipologies de talls dibuixades en caps de bestiar.

6. AMC, Fons Universitat General de Menorca i particular de Ciutadella, Llibre de notes 1730-1758, s.f.

7. Arxiu Històric Provincial de Menorca (AHPM), R.G. 156(13).

oreneta, forqueta, portella, osca i forat; i n'hi havia 5 de compostos coneguts com: escapçada i fesa dins, biscunsa i fesa dins, espanada i fesa dins, escapsada i espanada dins i escapsada i oreneta (HERNÁNDEZ SANZ, 1999:465 i ARXIDUC, 2003:465-466). Si l'animal canviava de propietari venia una segona intervenció per anul·lar la marca. Es cremava el morro de l'animal amb un ferro candent de dos o tres centímetres de diàmetre, senyal que prenia el nom de furoll⁸.

També existien marques de caràcter provisional. Aquestes s'aplicaven en dues ocasions. En primer lloc quan les ovelles venudes quedaven eventualment un temps a l'explotació d'origen. En segon lloc quan un vell mitger traspassava el bestiar a un nou llogater. El traspàs es feia sobre la base de les ovelles encorralades i aquestes eren marcades amb el senyal provisional per tal de no confondre-les amb aquelles dispersades que encara no s'havien pogut encorralar. Aquests senyals provisionals consistien en una banda pintada amb mangra damunt l'esquena o en una marca de brea damunt l'anca impresa amb una ferradura (ARXIDUC, 2003:466).

Després del saqueig turc de Ciutadella de 1558, els anys 1561 i 1565, la universitat va donar tres marques fetes amb "senyador de foc" –una d'elles ja concedida abans de "s'any de sa desgràcia" al mateix sol·licitant. Però, el senyador de foc no crec que fos un recurs àmpliament utilitzat a darreries de l'Edat Mitjana. El llibre del mostassaf de 1569 fa constar la importància de mantenir les orelles a les bísties mortes, indicació que el recurs a les marques mitjançant talls era el més emprat⁹. Hem d'entendre que jugava al seu favor una simple economia de mitjans. El recurs de les tisores era menys complicat que un senyador de foc que comportava, a més a més d'haver-lo de forjar, l'haver d'escalfar i a més es corria el perill de perdre'l.

A inicis dels segles moderns, tot el funcionament pivotava en el paper de Ciutadella com a únic atorgant amb un sol registre. Això revela un paper hegemònic d'aquesta ciutat sobre el territori de l'illa i de l'altra el poc desenvolupament de la retícula de parets. El paper de Ciutadella en el seu caràcter d'atorgant de marques explica que tot i que la Universitat General a inicis del XVIII deixés quasi de reunir-se¹⁰, el funcionament d'aquest sistema es mantingués fins al 1830 o 1840¹¹.

8. AMC, Fons Universitat General de Menorca i particular de Ciutadella, Lligall de registres de senyal de bestiar, dibuix solt.

9. Dec aquestes notícies dels "senyadors de foc" i al llibre del mostassaf a Florenci Sastre Portella, arxiver municipal de Ciutadella, a qui agraeixo profundament haver-m'ho fet saber.

10. Caldria un estudi sobre el perquè de la debilitat del Consell General a inicis de la primera dominació britànica. En el darrer volum de deliberacions, conservat a l'arxiu de Ciutadella, trobem que el penúltim consell és de 12 de maig de 1714 i el darrer de 1732.

11. No he pogut trobat la data a partir de la qual es va transferir aquesta competència als diferents ajuntaments. Caldrà investigar-ho. A Alaior no hi ha constància de les seves concessions municipals en un registre propi, que té per títol *Llibre per el bon regimèn del balla de orelles*, fins el 1846, però a Ciutadella el darrer llibre datat acaba el 1829, la qual cosa fa pensar que o bé la data de transferència és de 1846, i s'han perdut els registres de Ciutadella, o bé és a l'Alaior on s'han perdut.

Una cosa era la jurisdicció única dels talls a mans de Ciutadella i l'altre la institució dels batlles d'ovelles. Cada terme de l'illa en tenia un que depenia de la seva universitat. No he pogut trobar la data de creació de la institució del batlle. El més probable però és que fos del segle XIV. El batlle de les ovelles primer devia ser elegit anualment, coincidint amb la nova elecció dels representants municipals, per passar gradualment a ser elegit amb caràcter vitalici. El 1705 els jurats de la vila d'Alaior van proposar al consell de la Universitat General que "attès que en todas las parts de esta isla los balles de bastiars són perpètuos, salvo en esta vila de Alaior qui cada any muda de perçona per tal effecta, lo que és en dañy públich dels naturals de esta vila y son terma per no conèxer los señ-yals, que per ço sia aquell perpètuos sens que per ningun temps puga ésser remogut sens justa causa". El fet que no es pogués improvisar el coneixement de les marques explicaria aquesta evolució de batlle anual a batlle vitalici i s'acceptés la proposta suplicada per Alaior¹².

De vitalici va passar a ser alguns cops hereditari. He pogut trobar quatre generacions del mateix llinatge en exercici del càrrec. Més d'un segle els Anglada van ocupar-lo a Ciutadella. El 1600 era batlle de les encorralades Pere Anglada¹³, el 1638 Antoni Anglada¹⁴, el 1684 un altre Antoni Anglada¹⁵ i el 1712 el seu fill Joan¹⁶.

A partir de la documentació aplegada, i a manca d'una compilació de l'època, he fet la reconstrucció de les competències de la institució. Consistien a: encorralar els ramats del terme municipal, assessorar la universitat en la concessió dels senyals, dirimir verbalment i en primera instància els conflictes que es poguessin generar per la propietat de les bèsties, recollir els animals que haguessin envaït i fet mal a les terres sembrades i sancionar el seus propietaris i finalment estar a disposició dels jurats per totes aquelles coses que poguessin sorgir relacionades amb el bestiar.

El fet que al segle XVI es realitzessin només dues encorralades l'any (CASAS-NOVAS, 2000:151) enfront de les quatre que es veia obligat a fer el batlle de Ciutadella el 1767 – per Sant Miquel i pels mesos de gener, maig i agost - fa pensar en augments de la demanda de carn i de cultius que requerien tenir més a mà els ramats¹⁷. El calendari seguia la lògica de la vida a pagès menorquina. Per Sant Miquel començava la nova temporada agrícola i era quan entraven els paguesos arrendataris i parcers a les explotacions que havien llogat, pel mes de gener

12. AMC, Fons Universitat General de Menorca i particular de Ciutadella, Consells Generals 1691-1732, f. 578.

13. AMC, Llibre de memòries de la Universitat de Menorca 1585-1602, f. 84v.

14. AMC, Fons Batllia General, Provisions 1638, f. 39.

15. AMC, Fons Batllia General, Provisions 1684, f. 38.

16. AMC, Fons Universitat General de Menorca i particular de Ciutadella, Consells 1711-1715, fol. 130rv.

17. AMC, Fons Universitat General de Menorca i particular de Ciutadella, Registre de cartes missives 1763-1770, f. 297r-298r.

començava l'època del formatjar, pel mes de maig es feien les primeres toses i es delmava el bestiar i finalment el mes d'agost es feia la segona tosa.

Vers 1838 les encorralades del mes de setembre del terme de Ciutadella comportaven sis dies de feina. El primer dia s'arplegaven els ramats de les contrades situades en les possessions de Son Angladó Nou i Vell, Ses Truqueries, Torre del Ram i Rafal d'en Bonet; el segon Son Morell, la Torre d'en Quart, Binigafull, Curniola, Biniatram, Son Seu, Ses Arenetes i Arenes, Son Quart i Es Caragol; el tercer Algaiarens, Sa Font Santa, S'Almudaina, Binicanó, els Furins, Elputzer, Es Coll Roig, Son Toni Martí, Son Sintes, Els Aljups, Son Sivineta, Ses Angoixes, Son Roses, Son Freser i S'Hostal; el quart Son Olives, Sa Torreta, Son Febrer, Son Mestres, Torretó, les Torres Petxines, Tot Lluch, Torre Trencada, Sonaparets, Sa Malagarga, Es Tudons, Sa Vinya Gran i es Rafal d'es Morer; el cinquè Sant Jordi, Sa Llegítima, els Rafals, Binipatis, Trinitat, Morvedre, Sant Joan, Lloc d'es Pou, Son Camaró, El Pare, Ses Marjals i Son Alzina, i finalment el darrer dia Torre del Calafat, Rafal Amagat, Alcarietes, Son Pau, Son Bou Nou i Vell, Son March, Parelleta, Parella, Llocs de Monges, Sona Marineta, Son Morro, Son Olivar, els Son Xoriguers, Son Marc, Son Vell, els Son Saura, Banyul, Son Carlà, Teulera i Son Alzinet¹⁸. Amb un volum de bestiar considerable i un territori tan extens és de pensar que el batlle ho fes amb l'ajuda dels pagesos i parcers dels contorns. Una vegada encorralat, el bestiar era triat i els seus propietaris se l'emportaven a les seves explotacions. En el Corral del Rei el batlle hi tancava les bèsties que el propietari no se'n duïa a la seva explotació.

El 1767 la Universitat de Ciutadella va redactar uns breus capítols pel bon govern de la institució. Són els únics que he pogut trobar. La major part del redactat el forma l'epígraf de les sancions pel bestiar que era portat al Corral del Rei després de ser trobat a terres sembrades. El batlle de les ovelles havia de fer presència al lloc on es trobava el bestiar denunciat per tal de comprovar que es trobava efectivament a les terres del denunciant i recollir-lo. També així podia visurar si havia fet mal a les sembradures. Una vegada en el Corral del Rei, sempre estava obligat a avisar els propietaris dels bestiaris que passaria a guardar. Aquesta condició era indispensable per poder exigir un dobler per dia pel seu manteniment. Per un cap de llana havia de cobrar quatre doblers, per un de cabrum 1 sou i 4 sous per dia de manteniment; per un cap de bestiar boví 6 sous i 1 sou per dia de guarda; 3 sous representava un cap de cabresta i de porquí i el mantenir-lo en el corral ¹⁹.

La competència sancionadora era regulada per cada universitat. Fins al 1784 la Universitat d'Alaior no sembla haver actuat en aquest sentit. Els notaris Joan

18. Aquest procediment està contingut en el *Llibre des batlle des bens*, propietat de Bernat Barceló, el qual abans del seu traspàs em facilità la consulta. No tinc prou paraules per agrair la seva amabilitat.

19. AMC, Fons Universitat General de Menorca i particular de Ciutadella, Cartes missives 1763-1770, f. 297r-298r

Tremol i Llorenç Puig van passar a informar el memorial que uns propietaris de terres havien enviat al governador. Es queixaven dels desastres que feia el bestiar de llana en terres sembrades. Els juristes van proposar imposar una pena moderada als propietaris de les bísties. A diferència del procediment de Ciutadella però, la captura del bestiar s'havia de fer en presència d'un o més testimonis o en el seu defecte pel denunciador després que hagués prestat jurament d'haver-lo pres en les seves terres. El batlle de les ovelles havia de guardar el bestiar i no retornar-lo fins després que el seu propietari satisfés la pena, la damnificació i les despeses de procediment²⁰.

Per poder controlar els senyals, els batlles de les ovelles havien de fer servir manuals de les marques del terme municipal a manera de guia. És el cas de Francesc Gorrias, nomenat per l'ajuntament el 1841²¹, i Nicolau Gorrias, penúltim i últim batlles de Ciutadella, els quals en tenien un.

Eren poques les disputes per la propietat dels animals perquè els senyals no donaven peu a dubtes, si n'hi havien la conciliació verbal del batlle havia sempre de ser efectiva. Quan no ho era, ja passava a l'afer a mans del batlle cònsol del terme o del batlle general de l'illa i si anava a més als tribunals del governador. Llavors trobem al batlle de les encorralades com a testimoni i pèrit. Bartomeu Gonyalons va denunciar el febrer de 1649 a Miquel Puig davant del batlle cònsol d'haver-li pres una vaca. L'acusat va dir en defensa seva que l'havia comprada de l'Obra de l'Església, però el testimoni del batlle de les ovelles va ser clau. Va dir que el senyal de la vaca era exactament el mateix que el del burro que tenia Gonyalons²².

El batlle de les ovelles tenia categoria d'"oficial" i estava a disposició de la seva universitat. El 1701 el consell general de l'illa per tal de garantir el subministrament de carns deliberà sobre la necessitat de tornejar els anyells grossos. La mesura pretenia suplir la mancança de carn de cabra, que havia disminuït per la rompuda de garrigues, per la de be. Per fer efectiva la mesura el consell decidí que per poder decidir el nombre dels caps de bestiar que s'havien de tornejar el jurat pagès de cada terme, els delmers i el batlle de les encorralades havien de fer una llista dels anyells mascles de cada possessió en el moment de delmar el bestiar de les terres del rei. En les encorralades de les terres de cavalleria, en canvi, on no hi era present el jurat pagès, aquesta llista l'havia de portar a terme el batlle de les ovelles²³.

Amb el primer domini anglès Joan Anglada, batlle de Ciutadella, "hombre muy bien conocido por toda la isla por ser de mucha confianza y tener este

20. Arxiu Municipal d'Alaior, Miscel·lània VI, s.f.

21. AMC, Fons Universitat General de Menorca i particular de Ciutadella, Consells 1837-1841, fol. 346v.

22. AMC, Fons Batllia General, Provisions 1649, f. 326.

23. AMC, Fons Universitat General de Menorca i particular de Ciutadella, Consells generals 1691-1732, f. 425-426v.

empleo de bayle acirca de 30 años con mucha satisfacción del pueblo” va passar a fer de guia dels carnissers de les tropes angleses acompanyant-los quan aquells anaven a buscar per les possessions de l'illa el bestiar per la intendència de la tropa. Aquesta tasca li va reportar l'abril de 1719 ser maltractat a bastonades i insultat amb el mot de “pícaro” pel comandant John Vuynart de les tropes aquarterades a Ciutadella, que el va acusar a ell i a la universitat de tractar “mal perquè los donaven le carn magra”²⁴. Els assentaments de clavaria només especifiquen les retribucions d'aquestes feines extraordinàries de Joan Anglada²⁵.

El càrrec era retribuït indirectament a través de l'exempció de càrregues, privilegis i amb possibilitat de cobrar les multes dels contrafactors. Joan Anglada el 1712 gaudia de la franquesa de ser “franc de guardes”, és a dir, que no es veia obligat a participar en els torns de vigia que amb motiu de perills es repartien entre la població. El seu pare però també gaudia de les franqueses d'imposició i de sisa i “si li portaven alguna cosa de fore de Menorca per sun propi ús era franch de drets”. Motiu pel qual el fill també va passar a reclamar els privilegis del pare, aconseguint la franquesa del dret de la imposició²⁶. Ara bé, no crec que això sigui traslladable als altres batlles d'ovelles de l'illa. Mentre que a Ciutadella no consta que el batlle cobrés per cada nova concessió de senyal de bestiar, sí que consta que el batlle de les ovelles d'Alaior rebia 4 sous de mans dels sol·licitants²⁷. A inicis del XX, quan el càrrec va passar a convertir-se en una figura folklòrica, aquest només va gaudir de la llet i dels anyells d'una ovella estabulada de cada lloc del terme (MESQUIDA, 1932:12).

Fer una història de la institució del batlle és seguir una doble vessant del càrrec, dues marxes paral·leles però a velocitat diferent i amb geografies també diferents. Una vessant és la de les encorralades i un altra la de coneixedor dels senyals de bestiar. La de les encorralades, de més profunditat social, va ser la primera a desaparèixer, la segona va ser encara viva a la primera meitat del segle XX.

La pèrdua gradual de l'abast de les encorralades va venir donat pel procés de tancament i per la pressió sobre el ramat. Seguir la construcció de les mitgeres es fa molt difícil perquè només és possible seguir els seus rastres a partir dels arxius patrimonials, en la documentació dels tribunals o en els protocols notariais en forma de convenis o concòrdies, en cas que haguessin generat conflictes en l'establiment dels límits de les possessions. Així Àgata Martorell i Pere Vives, senyors útils de les possessions del Lloc de Vall i Ruma respectivament, van conve-

24. AMC, Fons Universitat General de Menorca i particular de Ciutadella, Consells 1714-1720, s.f. i Cartes missives 1711-1721, f. 633-634v.

25. AMC, Fons Universitat General de Menorca i particular de Ciutadella, Llibre de pòlisas de ordinari y general de 1727 fins en 1734, s.f. i Ordenes de pagos 1730-1740, s.f.

26. AMC, Fons Universitat General de Menorca i particular de Ciutadella, Consells 1711-1715, f. 130rv.

27. AHPM, R.G. 156(13).

nir davant notari el 1748 el tancar les seves mitgeres, per la qual cosa van passar a nomenar pèrits i a delimitar els punts on havia de passar la paret²⁸. L'abril de 1768 els frares del convent de Sant Agustí de Ciutadella varen resoldre tancar la mitgera de Binicodrell de Baix amb la de Son Bou²⁹.

La institució del batlle de les encorralades indica l'existència de terres comunals a Menorca. En podem discernir a l'illa tres tipus. Primer les quintanes, en general situades a les proximitats de les poblacions. La Universitat de Ciutadella per tal de defensar-les del Reial Patrimoni i de l'endeutament municipal les considerava propietat dels veïns i per tant inalienables. En segon lloc, les comunes o terres pròpiament de les universitats i, que pel que fa al període estudiat, només n'he pogut localitzar a Ciutadella. Generalment eren llogades. I per acabar les comunes reials, mitjans o garrigues comunes, que eren terres del Reial Patrimoni. Tant les primeres com les darreres eren les més vitals per a la gent desafavorida. Les comunes reials presentaven un ventall de mides, tant podien ser erms considerables com petites franges – andrones – engrunades entre possessions. Malgrat fossin alienes al comú, les universitats van intentar parar els processos d'establiment emparant-se en l'ordre reial de 1634 segons la qual no es podien establir sense el consentiment dels jurats. Ciutadella també esgrimí per la seva conservació que en realitat eren quintanes i no terres de la monarquia. Les universitats reconeixien que el tancament perjudicava els pobres. El consell de la Universitat de Ciutadella, davant el tancament de la comuna reial de la possessió de la Taulera el 1676, va acordar dirigir-se al procurador del lloctinent general per tal que “mana solar la paret y torni la comuna o endrona en el estat que estava y sia conservada com antes per ser el tancar-la contra los pobres, puis en ella poden apesentar alguna bístia y se aturen en ella las fugitivas per ser una reconada”³⁰. Però, l'aparell de la monarquia al llarg del XVIII, afamat de diner per les necessitats militars, va acabar alienant-les³¹.

Tampoc podem oblidar la pressió que es va exercir sobre el camp i el ramat menorquí durant el període de les dominacions del XVIII. La intendència militar va exercir una demanda de carn com no s'havia vist mai a l'illa fins aquells moments. D'excedentària de carn va passar a necessitar en determinades conjuntures de la importació. Les universitats, davant el fet que molts carnisers de l'exèrcit britànic prenien caps de bestiar arbitràriament, varen haver de regular el nombre de caps de bestiar a vendre per tal de garantir la sostenibilitat i la capa-

28. Arxiu Diocesà de Menorca (ADM), Llibre primer de protocol de Rafel Barceló, f. 51r-53v.

29. Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), Secció convents, Resolució del convent de Sant Agustí de Ciutadella 1768, p. 135

30. AMC, Fons Universitat General de Menorca i particular de Ciutadella, Consells 1673-1686, fol. 126v-127r.

31. Espero poder donar a conèixer properament la recerca que estic realitzant a partir dels plets entre les universitats i el Reial Patrimoni, els memorials dels pobres, les deliberacions dels consells municipals i la correspondència mantinguda amb el governador de tota aquesta xarxa d'emprius i terres comunals.

citat de producció de cada explotació. També promogueren en moments de molta necessitat la compra de bestiar de fora i passaren a denunciar davant les autoritats britàniques els robatoris que feia la soldadesca.

A Menorca el fet que els usos comunals de les pastures i els d'empriu de llenyes no arribessin a ser identificats com a "servituds" en el moment de la projecció de la societat burgesa de la segona meitat del XVIII i inicis del XIX pot ser significatiu tant de la nova pressió de la renda sobre la terra com del desgast i l'ensulsiada que les viles van patir amb la militarització.

La història del batlle de les ovelles també té una geografia. El terme de Maó va ser on va decaure primer l'encorralar. Ho explica la proximitat del castell de Sant Felip, la presència d'una marineria fluctuant, la possessió d'un nombre menor de terres comunes i la presència d'una xarxa de parets més estesa.

Ciutadella, en canvi, més allunyada de les ràtzies de la soldadesca afamada, amb més comunals i amb condició de seu de la Universitat General, institució curosa dels privilegis dels menorquins, la figura del batlle de les ovelles es va mantenir més temps. És significatiu que a darreries del segle XIX mentre a Maó la persona pèrita en els senyals fos un masser, l'antic mesurador del gra, (ARXIDUC, 2003:464), a Ciutadella fos encara el batlle pròpiament dit de les ovelles, que viuria fins al 1932.

El perill de robatoris de bestiar per la soldadesca i el procés de tancament de les de les comunes reials i de les mitgeres de les possessions devia repercutir contra la lliure pastura de l'estiu. Gradualment en les encorralades es van deixar de trobar animals llunyans de les explotacions que els hi eren pròpies i fins i tot a l'estiu molts pagesos van passar a tancar completament els portells. D'aquesta manera el batlle va passar a tenir cada cop més menys funcions organitzatives i en canvi més paper coercitiu pels qui havien badat.

Comptat i debatut, hem d'entendre la història agrària de l'illa del període modern no com una herència medieval immòbil i pobre d'experiències comunitàries, imatge pròpia del patronatge contemporani, sinó que l'economia ramadera de llarga durada va suposar l'existència d'un entramat col·lectiu i institucional amb les seves conjuntures i cruïlles. Per aquest motiu, el nostre batlle té també dret a tenir un espai en la memòria col·lectiva.

Bibliografia

ARMSTRONG, John (1978 (ed. orig. anglesa 1756)). *Historia de la isla de Menorca*. Ciutadella: Nura.

ARXIDUC LLUÍS SALVADOR D'ÀUSTRIA (2003 (ed. orig. alemanya 1890)). *Les Balears descrites per la paraula i la imatge. Menorca*. Palma: Grup Serra.

BALLESTER, Pere (1986). *Estudis d'antropologia de Menorca*. Ferreries: Consell Insular de Menorca.

- BLOCH, Marc (2002). *La tierra y el campesino*. Barcelona: Crítica.
- BOLÓS, O. de, MOLINIER, R. i MONTSERRAT, P. (1970). *Observations phytosociologiques dans l'île de Minorque*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- BUENAVENTURA PONS, Alfonso (2003). *Las razas autóctonas de Menorca*. Maó.
- CARDONA FLORIT, Maria Àngels (1988). *El món vegetal*, vol. II de l'*Enciclopèdia de Menorca*, Ciutadella: Obra Cultural de Menorca.
- CASASNOVAS CAMPS, Miquel À (2000). *Història II*, vol. X de l'*Enciclopèdia de Menorca*, Ciutadella: Obra Cultural de Menorca.
- HERNÁNDEZ SANZ, Francisco (1999, ed. esm. i ampliada de la de 1908). *Compendio de Geografía e Historia de la Isla de Menorca*. Ciutadella: Ajuntament de Maó-Edicions Nura.
- LINDEMANN, C.F.H. (2002 (ed. orig. alemanya 1786)). *Descripció geogràfica i estadística de l'illa de Menorca*. Maó: Institut Menorquí d'Estudis.
- MESQUIDA CAVALLER, Antoni (1934). "En Nicolau d'es Born i un llibre". *Full Menorquí*, núm. 3, p. 11-12.
- PAYERAS, Llorenç (1998). *Races autòctones de les illes Balears*. Palma.
- PERELLÓ, Maria (1986). *Menorca a l'època de Pere el Cerimoniós*. Maó: Consell Insular de Menorca.
- PIÑA, Román ed. (1986). *Las instituciones de Menorca en el siglo XVIII. El fondo documental de Francesc Seguí*. Palma: Sa Nostra.
- PONS, Àgueda (). "Races autòctones de gran valor". *Cap de Ponent*. Ciutadella, p. 16-18.
- RAMIS Y RAMIS, Juan (1989). *Resumen topográfico e histórico de Menorca. Manuscrito de 1987*. Madrid: Real Academia de la Historia.
- SATORRAS, I (1896-1897). "La ganadería en la provincia de Baleares el año 1891" (capítol de l'obra *La ganadería en España, avance sobre la riqueza pecuaria en 1891*, t. 1, Madrid, 1892). *Revista de Menorca*, p. 272-308.
- SERRA BELABRE, M. L. (1967). *Distribución de tierras después de la conquista de Menorca por Alfonso III*. Maó: Casa de Cultura.